

ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНО-МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІД ЧАС ПРОХОДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ

FEATURES OF THE VALUE-MOTIVATIONAL SPHERE OF MILITARY PERSONNEL DURING SOCIO-PSYCHOLOGICAL REHABILITATION

Проблема соціальної реадaptaції ветеранів, які повертаються із зони бойових дій, є однією з найбільш актуальних для сучасного українського суспільства. Повномасштабна війна та тривалий бойовий досвід виступають потужним психотравмуючим чинником, що спричиняє значну психологічну напругу та глибокі зміни у ціннісно-мотиваційній сфері особистості. Ці трансформації породжують внутрішні конфлікти та ускладнюють повернення до мирного життя, що потребує розроблення ефективних програм психологічної підтримки.

У статті проаналізовано особливості ціннісно-мотиваційної сфери військовослужбовців у процесі соціально-психологічної реабілітації. В умовах бойового стресу відбувається зміцнення ієрархії цінностей: домінують екзистенціальні орієнтації – виживання, братерство, безпека, тоді як цінності мирного життя тимчасово відходять на другий план. Це може зумовлювати ціннісний конфлікт під час повернення до цивільного середовища.

Виявлено взаємозв'язки між негативними емоційними станами (тривогою, депресією), типом локусу контролю та системою особистісних цінностей. Показано, що період після повернення супроводжується кризою ідентичності, переоцінкою життєвих пріоритетів і потребою у відновленні внутрішньої рівноваги. Високі рівні тривоги та депресії пов'язані з екстернальним локусом контролю та знеціненням термінальних цінностей, орієнтованих на майбутній розвиток.

Отримані результати мають практичне значення для підвищення ефективності реабілітаційних програм і підкреслюють важливість індивідуалізованого підходу, спрямованого на відновлення ціннісної цілісності ветеранів.

Ключові слова: ціннісно-мотиваційна сфера, військовослужбовці, ветерани, соці-

ально-психологічна реабілітація, локус контролю, депресія, тривога.

The problem of social readaptation of veterans returning from combat zones is one of the most pressing issues for contemporary Ukrainian society. Full-scale war and prolonged combat experience act as powerful psychotraumatic factors that cause significant psychological tension and deep changes in the value-motivational sphere of the individual. These transformations generate internal conflicts and complicate the return to civilian life, highlighting the need for effective psychological support programs.

The article analyzes the features of the value-motivational sphere of military personnel during socio-psychological rehabilitation. Under conditions of combat stress, the hierarchy of values shifts: existential orientations – survival, brotherhood, safety – become dominant, while peacetime values temporarily recede into the background. This shift may lead to value conflict upon returning to a civilian environment.

The study identifies relationships between negative emotional states (anxiety, depression), the type of locus of control, and the system of personal values. It is shown that the post-combat period is accompanied by an identity crisis, reassessment of life priorities, and the need to restore inner balance. High levels of anxiety and depression are associated with an external locus of control and the devaluation of terminal values oriented toward future development.

The findings have practical significance for improving the effectiveness of rehabilitation programs and emphasize the importance of an individualized approach focused on restoring the value integrity of veterans.

Key words: value-motivational sphere, military personnel, veterans, socio-psychological rehabilitation, locus of control, depression, anxiety.

УДК 159.922.84

DOI <https://doi.org/10.32782/hbts.79.2.14>

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Гречуха І.А.

доктор філософії у галузі «Психологія»,
доцент кафедри психології
Поліський національний університет
ORCID ID: 0000-0002-1704-4320

Король Д.О.

здобувач вищої освіти
Поліський національний університет

Вступ. Проблема соціальної реадaptaції ветеранів, які повертаються із зони бойових дій, наразі є однією з пріоритетних і найбільш гострих для сучасного українського суспільства. Масштабна військова агресія та тривала участь у бойових діях формують унікальний і надзвичайно складний комплекс викликів як для самих військовослужбовців, так і для соціальних інститутів, покликаних забезпечити їхню реінтеграцію.

Бойовий досвід є потужним психотравмуючим чинником, що викликає значну психологічну напругу. Це може спричинити розвиток низки тяжких психічних станів та розладів, зокрема посттравматичного стресового розладу (ПТСР), тривоги та депресії [6, с. 32]. Необхідність тривалого перебування в умовах постійної загрози та повної

мобілізації ресурсів викликає глибокі трансформації особистості.

Однією з найбільш вразливих сфер є ціннісно-мотиваційна сфера особистості. Вона є фундаментальною складовою частиною, яка визначає життєві орієнтири, цілі та способи поведінки людини. Для ветеранів процес повернення до мирного життя безпосередньо пов'язаний з необхідністю кардинального перегляду базових цінностей та пошуком нової мотивації до цивільного існування, про які говорить Д. Зубовський [1]. Відсутність відповідності «бойової» системи цінностей вимогам мирного середовища, а також недостатня ресоціалізація часто стає ключовою перешкодою на шляху до відновлення психоемоційного благополуччя. Саме тому вивчення ціннісно-мотивацій-

ної сфери є критично важливим для розуміння та корекції психоемоційного стану ветеранів у процесі соціально-психологічної реабілітації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Військова служба та бойові дії вимагають від особистості повної мобілізації ресурсів в умовах постійного стресу, що призводить до змін в особистісних структурах та належності до групи ризику розвитку соціально-психологічної дезадаптації. Це явище посилюється після повернення, коли виникають труднощі із спілкуванням, професійним самовизначенням та нерозумінням з боку цивільного оточення.

Як зазначають С. Солоп, Н. Сидорчук, О. Борейко [3], повернення до мирного життя вимагає ресоціалізації – процесу зворотного особистісного перетворення та засвоєння цивільних норм і цінностей. Ключове завдання полягає у відновленні життєвого змісту, який за яскравістю та значущістю міг би замінити або доповнити колишній домінуючий фактор (захист Батьківщини, виконання військового обов'язку).

Тривале перебування в зоні бойових дій викликає значне зміщення ієрархії цінностей, оскільки психіка особистості формує жорстко адаптивний комплекс, спрямований на максимальне виживання. Як зазначає К. Ульянов [4], у цьому новому, екстремальному світі цивільні пріоритети, такі як кар'єра, матеріальний добробут та звичні сімейні стосунки, відходять на другий план перед цінностями, функціональними для бою та військової культури.

Умова прямої загрози життю робить виживання безумовно домінуючою цінністю. Усі когнітивні та поведінкові процеси підпорядковуються цій меті, що проявляється у постійній гіперготовності й тунелюванні свідомості. Ця жорстка орієнтація на збереження життя, хоч і критично необхідна на фронті, у мирному житті перетворюється на тривожність, надмірний контроль та нездатність розслабитися. Крім того, надійність та підтримка побратимів є критично важливими для фізичної та психологічної безпеки, тому цінність бойового братерства стає вищою за будь-які індивідуальні досягнення чи цивільні зв'язки. Після демобілізації втрата цієї абсолютної приналежності до спільноти часто викликає соціальну ізоляцію та відчуття відчуженості від цивільного оточення, яке не розуміє цього досвіду. Також дисципліна та виконання наказу у військовому середовищі домінують над індивідуальним вибором, забезпечуючи ефективність дій та виживання групи. Втім, саме ця звичка до безумовного підпорядкування стає серйозним бар'єром для успішної реінтеграції у цивільне життя, що вимагає гнучкості, автономного прийняття рішень та особистої ініціативи, не вміщуючись у жорстку вертикаль військових пріоритетів. Ця нова, адаптована до бою система цінностей створює значний ціннісний конфлікт та ускладнює соціально-психологічну реадaptaцію ветеранів.

Ціннісно-мотиваційна сфера є ядром особистісної системи, яка визначає спрямованість поведінки, рівень активності та життєву стратегію людини. За класичним визначенням М. Рокіча, цінності виступають стійкими переконаннями щодо переваги певних життєвих цілей і способів дії над іншими. Вони інтегрують когнітивний, емоційний і вольовий компоненти свідомості, формуючи смислову основу діяльності.

У сучасних психологічних концепціях ціннісно-мотиваційна сфера розглядається як багаторівнева система, до якої входять потреби, мотиви, цінності, життєві цілі, смислові орієнтації та установки. Вона формується під впливом соціокультурного контексту, досвіду міжособистісних взаємин, професійної діяльності й подій, що мають екзистенційне значення.

Дослідження О. Савченко, Л. Колесніченко, В. Чужикової, О. Береженної [2, с. 88] показує, що під час бойових дій найбільш визначальними для підтримки цінності власного життя є тенденція до активного створення сенсу, відновлення його в кризові періоди, а також засоби зупинки, придушення знецінювальних тенденцій. Отже, це підтримує припущення про важливість врахування й переживання цінності власного життя, а також рівня ясності усвідомлення себе під час дослідження засобів подолання складних ситуацій військовими. Рівень самоусвідомлення виконує роль медіатора під час вибору когнітивних копінг-стратегій.

Цей тип світогляду забезпечує виживання в екстремальних умовах, однак після демобілізації він стає дезадаптивним. У мирному житті такі установки – дисципліна, підпорядкування, ризиковість – часто вступають у конфлікт з цінностями самореалізації, свободи, творчості [5]. Виникає феномен «ціннісного вакууму», коли бойові смисли втрачають актуальність, а нові ще не сформовані.

Соціально-психологічна реабілітація покликана заповнити цей вакуум, допомагаючи ветеранам інтегрувати бойовий досвід у нову, ширшу життєву систему смислів і повернути здатність до повноцінного функціонування в цивільному середовищі. Її мета полягає не лише у зниженні психологічної напруги чи подоланні наслідків травматичного досвіду, але й у відновленні внутрішньої цілісності особистості, реконструкції мотиваційно-ціннісної сфери та формуванні нових перспектив розвитку.

Як зазначає К. Ульянов [4], успішна адаптація ветеранів супроводжується поступовим переходом від цінностей виживання, притаманних бойовому середовищу, до гуманістичних, сімейних, професійних і духовних орієнтирів, що забезпечують стабільність та відчуття осмисленості життя у мирний час. Цей перехід вимагає тривалої внутрішньої роботи, підтримки спеціалістів і сприятливого соціального середовища, оскільки він пов'язаний з переосмисленням власної ролі, відновленням довіри до світу, налагодженням стосунків і відбудовою життєвих планів.

Локус контролю є одним з центральних механізмів саморегуляції особистості, що визначає її ставлення до власної відповідальності за події життя та здатність впливати на їх перебіг. Він відображає, наскільки людина вважає себе активним суб'єктом власної діяльності чи, навпаки, приписує результати зовнішнім обставинам, випадковості або іншим людям. Згідно з теорією Д. Роттера, розрізняють два базові типи орієнтації локусу контролю – інтернальність (внутрішній контроль) і екстернальність (зовнішній контроль). Таким чином, локус контролю формує важливу складову частину особистісної структури, впливаючи на поведінкові стратегії, рівень саморегуляції, мотивацію та психологічне благополуччя людини.

У військовому середовищі, де результат часто залежить від зовнішніх обставин (наказів, колективних дій, непередбачуваних загроз), формується підвищена екстернальність. Така установка є адаптивною під час бойових дій, але після повернення до цивільного життя вона ускладнює ресоціалізацію, знижуючи відчуття особистої ефективності.

Дослідження було проведено серед військовослужбовців, які проходили соціально-психологічну реабілітацію після участі у бойових діях. Загальна вибірка становила 30 осіб віком від 21 до 54 років, серед яких переважали чоловіки.

Отримані результати були оброблені за допомогою методів математичної статистики, зокрема коефіцієнта кореляції Пірсона (r), що дав змогу виявити взаємозв'язки між рівнями тривоги, депресії, локусом контролю та провідними цінностями. Для кількісного аналізу використовувалася програма SPSS Statistics.

На основі проведеного теоретичного аналізу ми переходимо до емпіричного дослідження ціннісно-мотиваційної сфери ветеранів, її зв'язку з емоційними станами (тривога, депресія) та локусом контролю. Для досягнення мети дослідження було використано комплекс таких психодіагностичних методик, що дали змогу всебічно оцінити емоційний стан, ціннісно-мотиваційну структуру та особистісні особливості респондентів: «Шкала тривожності Бека (BAI)» – для оцінки рівня тривоги; «Шкала депресії Бека (BDI)» – для визначення проявів депресивних тенденцій; «Методика діагностики рівня суб'єктивного контролю Роттера» – для виявлення типу локусу контролю; «Тест ціннісних орієнтацій Рокіча» – для дослідження системи термінальних та інструментальних цінностей військовослужбовців.

У процесі дослідження було отримано низку статистично значущих кореляцій між показниками тривожності, депресії та ціннісних орієнтацій, що дає змогу розкрити внутрішні психологічні взаємозв'язки між емоційною сферою та системою життєвих смислів ветеранів. Найвищий показник кореляції зафіксовано між депресією та тривогою ($r = 0,808$), що свідчить про високий ступінь емоційної взаємозалежності цих станів. Отже, вете-

рани, які мають підвищений рівень тривожності, одночасно схильні до більш виражених депресивних переживань. Це відповідає сучасним уявленням про коморбідність тривожно-депресивних розладів, коли тривога виступає передумовою формування депресивних симптомів, а депресія – чинником хронізації тривожних станів.

Виявлено, що інтернальний локус контролю має слабкий негативний зв'язок з рівнем депресії ($r = -0,115$) та тривоги ($r = -0,142$), тоді як екстернальність демонструє позитивну кореляцію з цими показниками відповідно ($r = 0,127 - 0,152$). Це означає, що чим більшою мірою військовослужбовець покладається на власні ресурси, відповідальність та саморегуляцію, тим нижчим є ризик емоційного виснаження і тривожних проявів. Водночас екстернальна орієнтація, тобто переконання, що події зумовлені зовнішніми чинниками, асоціюється з підвищеною емоційною напругою і потребою в зовнішній підтримці.

Кореляційний аналіз також показав, що інтернальність негативно ($r = -0,423$), а екстернальність позитивно ($r = 0,413$) пов'язані з термінальними цінностями. Негативна кореляція інтернальності з ними свідчить про те, що особи з внутрішнім локусом контролю меншою мірою орієнтуються на зовнішні атрибути успіху, соціальне схвалення чи демонстративні життєві цілі. Для інтерналів більш характерна зосередженість на власних переконаннях, відповідальності, самоконтролі й автономності у прийнятті рішень. Їхні цінності виконують передусім функцію внутрішнього орієнтира, слугуючи джерелом психологічної стабільності, внутрішньої опори та саморегуляції поведінки.

Натомість позитивна кореляція екстернальності з термінальними цінностями свідчить про орієнтацію на зовнішні джерела стабільності – здоров'я, підтримку близьких, безпеку, впевненість у завтрашньому дні. У контексті бойового досвіду це цілком зрозуміло, адже пережиті травматичні події часто руйнують відчуття особистого контролю, формуючи потребу у зовнішній опорі.

Цікавою є помірна позитивна кореляція між альтруїстичними (термінальними) цінностями та депресією ($r = 0,364$). Вона може свідчити про те, що особи з більш вираженою схильністю до самопожертви та допомоги іншим іноді переживають емоційне виснаження – феномен, близький до «вторинної травматизації» або «синдрому співчуття».

Зокрема, встановлено, що рівень депресії та тривожності має негативний зв'язок з низкою індивідуалістичних (термінальних) цінностей, таких як здоров'я, суспільне визнання, самостійність, продуктивне життя, повнота й емоційна насиченість життя (r становить від $-0,429$ до $-0,436$). Це свідчить про те, що за умов підвищеної депресивності та тривожності у ветеранів знижується мотивація до саморозвитку, соціальної активності, пошуку нових емоційних зв'язків і сенсів. Їхня поведінка стає більш обережною, прагматичною, зорієнтова-

ною на контроль, передбачуваність та уникнення ризику, що є природною адаптивною реакцією після переживання бойових подій.

Після інтенсивних стресових подій енергетичні ресурси особистості спрямовуються не на самореалізацію, а на забезпечення базової безпеки, стабільності та передбачуваності. Цей процес є природним етапом відновлення, однак його тривале збереження може призвести до стагнації особистісного розвитку, втрати ініціативи та зниження соціальної активності.

З іншого боку, роль інструментальних цінностей, таких як комунікація, справи, самоствердження, виявилася ключовою у процесі реадaptaції. Саме вони виступають «моторами» відновлення, забезпечуючи зв'язок між внутрішніми намірами і практичною діяльністю. Участь у волонтерських, соціальних або професійних ініціативах дає змогу ветеранам відчути контроль над ситуацією, значущість власних дій і повернутися до активної життєвої позиції. Це підтверджує положення теорій посттравматичного зростання [7, с. 6], згідно з якими відновлення активності сприяє формуванню нового, більш зрілого рівня особистісного розвитку.

Водночас у ветеранів з нижчим рівнем тривожності спостерігається домінування гуманістичних і просоціальних цінностей, таких як допомога іншим, саморозвиток, активна життєва позиція, дружба, відповідальність. Це дає змогу припустити, що емоційна стабільність сприяє збереженню або відновленню більш відкритої, соціально орієнтованої мотиваційної системи.

Показники інтернальності та екстернальності засвідчили помірну, але системну кореляцію з емоційними станами, що підтверджує взаємозалежність між відчуттям контролю над життям і психологічною стабільністю.

Особливу роль у структурі взаємозв'язків відіграє локus контролю. Встановлено, що інтернальність пов'язана з кращими емоційними показниками та меншим фокусом на зовнішніх джерелах оцінки, тоді як екстернальність – з підвищенням тривожності та депресивності. Це свідчить про те, що внутрішня орієнтація на відповідальність за власні рішення і події є важливим фактором психологічної стійкості. Звідси випливає практичний висновок: у реабілітаційних програмах доцільно розвивати інтернальність через тренінги саморегуляції, постановку короткотермінових цілей і формування досвіду особистої ефективності.

Висновки. Отже, просоціальні та гуманістичні цінності виявилися пов'язаними з емоційною стабільністю. Ветерани з нижчим рівнем тривоги частіше демонструють спрямованість на допомогу іншим, дружбу, відповідальність і активну участь у суспільному житті. У цьому контексті важливу роль відіграють інструментальні цінності – діяльність, комунікація, самоствердження, – які спри-

яють відновленню відчуття контролю та поверненню до активного функціонування.

Загалом результати свідчать про те, що успішна психологічна реадaptaція ветеранів ґрунтується на поєднанні внутрішнього відчуття контролю та конструктивної ціннісної системи. Розвиток інтернальності, підтримка соціальної активності, формування особистої ефективності та орієнтація на гуманістичні цінності є ключовими напрямками реабілітаційної роботи. Такі підходи сприяють відновленню емоційної рівноваги, розширенню життєвих перспектив і формуванню стійкої мирної ідентичності ветеранів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Zubovskiy D. Структура прояву особистісного зростання учасників АТО у посттравматичний період. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2018. Вип. 3 (1). С. 177–188. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tipp_2018_3%281%29_26 (дата звернення: 18.11.2025).
2. Савченко О., Колесніченко Л., Чужикова В., Береженна О. Емоційне вигорання військовослужбовців. *Інсайт: Психологічні виміри суспільства*. 2023. Вип. 10. С. 110–123. URL: <https://insight.journal.kspu.edu/index.php/insight/article/view/238> (дата звернення: 18.11.2025).
3. Солоп С., Сидорчук Н., Борейко О. Соціально-реабілітаційна робота військовослужбовцями в лікарнях. *Креативна педагогіка*. 2024. Вип. 17. С. 104–107. URL: <https://eprints.zu.edu.ua/42252> (дата звернення: 18.11.2025).
4. Ульянов К. Броньований розум. Бойовий стрес та психологія екстремальних ситуацій: монографія. Київ: КП УкрСІЧ, 2024. 320 с.
5. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу: монографія. Київ: Клуб Сімейного Дозвілля, 2018. 320 с.
6. Чорна В., Серебреннікова О., Коломієць В., Гозак С., Єлізарова О., Рибінський М., Ангельська В., Павленко Н. Посттравматичний стресовий розлад під час повномасштабної війни у військовослужбовців. *Молодий вчений*. 2023. Вип. 12 (124). С. 28–39. URL: <https://dspace.vnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6413/%d0%a1%d1%82%d0%b0%d1%82%d1%82%d1%8f%20%d0%9c%d0%be%d0%bb%d0%be%d0%b4%d0%b8%d0%b9%20%d0%b2%d1%87%d0%b5%d0%bd%d0%b8%d0%b9.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 18.11.2025).
7. Tedeschi R.G., Calhoun L.G. Posttraumatic Growth: Conceptual Foundations and Empirical Evidence. *Psychological Inquiry*. 2004. Vol. 15, No. 1. P. 1–18. URL: https://www.researchgate.net/publication/247504165_Tedeschi_RG_Calhoun_LGPosttraumatic_growth_conceptual_foundations_and_empirical_evidence_Psychol_Inq_15_1-18.

Стаття надійшла у редакцію: 04.11.2025

Стаття прийнята: 20.11.2025

Опубліковано: 22.12.2025